

Institutions divines, livre 1

Lactance

Textes de la séance 4

La foule des dieux [I, XVI, 4-8]

[4] Illi qui poetas finxisse de diis fabulas opinantur, deas feminas et esse credunt et colunt : **revolvuntur** imprudentes ad id quod negaverant, coire **illos** ac **parere**. [5] Nec enim fieri potest **quin** duo sexus generandi causa sint instituti. **Recepta** vero sexuum diversitate, non intellegunt consequens esse ut concipiant : quod in deum cadere non potest, sed isti putant : nam et Iovis esse filios dicunt et ceterorum deorum. [6] Nascuntur ergo et quotidie quidem dii novi : nec enim vincuntur ab hominibus fecunditate. Igitur deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo scilicet moriente. [7] Nam cum hominum **vis** incredibilis, numerus sit inaestimabilis, quos tamen sicuti nascuntur mori necesse est, quid deorum esse tandem putemus qui tot saeculis nati sunt immortalesque manserunt ? [8] Cur ergo tam pauci coluntur ?

Les faiblesses de Jupiter [I, XI, 1-23]

[1] Quis est igitur tam **excors** qui hunc in caelo regnare putet qui ne in terra quidem debuit ? Non **insulse** quidam poeta triumphum Cupidinis scripsit : quo in libro non modo potentissimum deorum Cupidinem, sed etiam victorem facit. [2] Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis **dicionem**que venissent, instruit **pompam**, in qua Iupiter cum ceteris diis ante currum triumphantis ducitur **catenatus**. Eleganter id quidem a poeta figuratum, sed tamen non multum distat a vero. [3] Qui enim virtutis est **expers**, qui a cupiditate ac libidinibus malis vincitur, non Cupidini, ut ille finxit, sed morti subiectus est sempiternae.

[4] Sed omittamus de moribus dicere, rem consideremus, ut intellegant homines in quibus miseri versentur erroribus. [5] Regnare in caelo Iovem vulgus existimat ; id et doctis pariter et indoctis persuasum est, quod et religio ipsa et preces et hymni et **delubra** et

simulacra demonstrant. [6] Eundem tamen Saturno et Rhea genitum confitentur. Quomodo potest deus videri aut credi, ut ait **poeta**, "hominum rerumque repertor", ante cuius ortum infinita hominum milia fuerunt, eorum scilicet qui Saturno regnante vixerunt et priores luce quam Iupiter sunt **potiti**. [7] Video alium deum regem fuisse primis temporibus, alium consequentibus. Potest ergo fieri ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est, cur desperemus etiam posterius posse mutari? Nisi forte Saturnus generare potuit fortiorem, Iupiter non potest. [8] **Atqui** divinum imperium aut semper immutabile est, aut, si est mutabile [...], semper utique mutabile est. - Potest ergo Iupiter regnum amittere, sicut pater eius amisit? [9] - Ita plane. Nam cum idem neque virginibus, neque **maritatis** unquam pepercisset, abstinuit se tamen una **Thetide**, quod responsum fuit maiorem patre suo futurum quisquis ex illa natus esset. [10] Et primum imprudentia in eo non dei, cui nisi **Themis** futura dixisset, ipse nesciret. Si autem divinus non sit, ne deus quidem sit, unde ipsa divinitas nominatur, ut ab homine humanitas; [11] deinde conscientia imbecillitatis, qui timuit utique maiorem. Quod qui facit, scit profecto non esse se "**Maximum**", **quandoquidem** potest aliquid maius existere. [...] [15] In una itaque sola fuit continentior, cum eam **deperiret**, non virtute aliqua, sed metu successoris. [16] Quae formido utique eius est qui sit et mortalis et imbecillus et **nihili**, quippe qui potuit et tunc cum nasceretur extinguere, sicut frater eius ante genitus extinctus est, qui, si vivere potuisset, numquam minori concessisset imperium. [...]

Danaé à Sérifos avec Persée bébé (**Le Choc des Titans**, Desmond Davis, 1981)

[18] **Danaen** violaturus aureos nummos largiter in sinum eius infudit. Haec **stupri merces** fuit. At poetae, qui quasi de deo loquebantur, ne auctoritatem creditae maiestatis **infringerent**, finxerunt ipsum in aureo imbre **delapsum** eadem figura qua "imbres ferreos" dicunt, cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. [19] Rapuisse dicitur in aquila **Catamitum** : poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit cuius insigne aquila est, aut navis in qua est impositus **tutelam** habuit in aquila figuratam, sicut taurum, cum rapuit et transvexit **Europam**. [20] Eodem modo convertisse in bovem traditur **Io** Inachi filiam, quae ut iram Iunonis effugeret, ut erat "iam **saetis obsita**, iam bos", **tranasse** dicitur mare in Aegyptumque venisse atque ibi, recepta pristina specie, dea facta quae nunc Isis vocatur. [21] Quo igitur argumento probari potest nec Europam in tauro sedisse nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in fastis, quo "Isidis navigium" celebratur : quae res docet non tranasse illam, sed navigasse. [22] Igitur qui sapere sibi videntur, quia intellegunt vivum terrenumque corpus in caelo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant ac sentiunt in terra id esse factum, quia res ac libido ipsa terrena est. [23] Non ergo ipsas res gestas finxerunt poetae ; quod si facerent, essent vanissimi ; sed rebus gestis addiderunt quemdam colorem. Non enim **obtrectantes** illa dicebant, sed ornare cupientes.

Misères et turpitudes des dieux [I, XVII, 6-14]

[6] Consideremus, si placet, aerumnas infelicitum deorum. **Isis** filium perdidit, **Ceres** filiam ; expulsa et per orbem terrae iactata, **Latona** vix insulam parvam, in qua **pareret**, invenit. [7] **Deum Mater** et amavit formosum adolescentem, et eundem cum **paelice** deprehensum, exsectis virilibus, semivirum reddidit et ideo nunc sacra eius a **Gallis** sacerdotibus celebrantur. Iuno paelices acerrime persecuta est, quia parere ipsa non potuit ex **fratre**. [8] "Insulam Samum, scribit **Varro**, prius Partheniam nominatam, quod ibi Iuno adoleverit ibique etiam Iovi nupserit. Itaque nobilissimum et antiquissimum templum eius est Sami et **simulacrum** in habitu nubentis figuratum et sacra eius anniversaria nuptiarum ritu celebrantur." Si ergo adolevit, si virgo fuit primo, postea mulier, hominem fuisse qui non intellegit, pecudem se fatetur. [9] Quid loquar obscenitatem Veneris omnium libidinibus prostitutae non deorum tantum sed et hominum? Haec enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus androgynus, ex Iove Cupidinem, ex Anchise Aeneam, ex Bute Erycen ; ex **Adonio** quidem nullum potuit, quod etiamtum puer ab apro ictus occisus

est. [10] Quae prima, ut in *Historia Sacra* continetur, artem **meretriciam** instituit **auctor**que mulieribus in Cypro fuit uti **vulgo** corpore **quaestum** facerent : quod idcirco imperavit ne sola praeter alias mulieres impudica et virorum appetens videretur. [11] Etiamne habet haec aliquid numinis, cuius plura numerantur adulteria quam **partus** ?

Vénus et Mars (**Curiosa Pandora**, Claude Aubert, 2014)

Sed ne illae quidem virgines **illibatam** castitatem servare potuerunt. Unde enim putemus **Erichthonium** esse natum ? An ex terra, ut poetae videri volunt ? At res ipsa clamat. [12] Nam cum Vulcanus diis arma fecisset eique Iuppiter optionem dedisset praemii quod vellet postulandi, iurassetque, ut solebat, per infernam paludem se nihil negaturum, tum faber **claudus** Minervae nuptias postulavit. [13] Hic Iuppiter Optimus Maximus tanta religione **constrictus abnuere** non potuit, Minervam tamen monuit repugnare pudicitiamque defendere. Tum in illa **colluctatione** Vulcanum in terram profudisse aiunt semen, unde sit Erichthonius natus, idque illi nomen impositum ἀπὸ τῆς ἔριδος, καὶ χθονὸς, id est ex certamine atque humo. [14] Cur igitur virgo eum puerum cum **dracone** conclusum et obsignatum tribus virginibus Cecropidis commendavit ? Evidens, ut opinor, incestum, quod nullo modo possit **colorari**.